

11. Тит Макций Плавт Пуниец [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/POEEAST/PLAVT/plavt3_3.txt
12. Силий Италик Пуника (поэма о Второй Пунической войне). Книга первая / Под общ. ред. А.В. Подосинова. – М.: Импэто, 2009. – 88 с.
13. Аристотель Сочинения в 4 Т. / Аристотель // Пер. и ред. А.И. Доватур. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.
14. Плутарх Моралии / Плутарх. – Х: Эксмо-пресс, 1999. – 1119 с.
15. Тит Макций Плавт Пуниец [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/POEEAST/PLAVT/plavt3_3.txt

Володимир Очеретяний, Інна Ніколіна
НАСЛІДКИ ПУНІЧНИХ ВОЄН

У даній статті здійснена спроба розглянути наслідки воєн між Римом та Карфагеном за панування у Західному Середземномор'ї. При цьому враховано суб'єктивність окремих джерел, їх тенденційність як у доборі фактів, так і в оцінках.

Ключові слова: Пунічні війни, наслідки, Рим, Карфаген.

Війни Риму та Карфагену тривали 118 років і закінчилися повною перемогою римлян та руйнацією Карфагену. Це означало, що соціальна, політична, військова та економічна система римлян виявилася потужнішою ніж пунійська, але тільки тому, що в самому Карфагені відбувалися внутрішні протиріччя. Метою даної статті є розгляд наслідків Пунічних воєн для Риму та Карфагену та всього античного світу

Варто розглянути наслідки кожної війни окремо та шляхом індукції визначити загальні наслідки боротьби Риму та Карфагену за панування в Західному Середземномор'ї.

У часи Першої Пунічної війни римляни створили свій власний бойовий флот, розробили спосіб використання сухопутної армії на морі, наслідком чого стало захоплення Сицилії згодом Сардинії та Корсики – територій з багатими ресурсами. Також за допомогою вигідного компромісу у вигляді угоди з Гієроном вони заручилися підтримкою Сіракуз, та отримали повноцінний доступ до товарів, які вироблялися там.

Рим почав перебирати на себе панування у Західному Середземномор'ї, зміг встановити контроль над торговими шляхами, які вели у Східне Середземномор'я і фактично отримати статус морської держави, якого раніше не мав. Це дозволило римлянам збагачуватися, вкладати кошти в розвиток власної держави та вийти на новий зовнішньополітичний рівень: продовжувати експансію, слідкувати за античними державами та втручатися в їхні справи. Останні відповідно відчули загрозу з боку римлян і почали протидію. Своєю перемогою Рим викликав сепаратистські рухи в Африці – підкорені Карфагеном шляхом сили та примусу народи, відчувши послаблення Карфагену, піднялися на боротьбу проти нього. Очевидно, римляни сподівалися, що таке протистояння значно послабить Карфаген, якщо не знищить його, однак африканські народи не продумали чіткого плану дій, не розрахували свої сили і швидко були розбиті пунійцями. Сподівання римлян не справдились.

Карфаген втратив багаті острови, однак завдяки стійким економічним зв'язкам не втратив гегемонію в Західному Середземномор'ї – це дозволило йому без особливих проблем виплатити контрибуцію римлянам та відновитися після війни. Карфагеняни, які були нащадками фінікійців, швидко знайшли спосіб компенсувати втрачені торгові шляхи. Завдяки діяльності Гамількара Барки та налагодженим зв'язкам з фінікійськими колоніями їм вдалося проникнути в Іберію, де були значні поклади металів. Олово, срібло та інші метали можна було переправляти в Карфаген як південним морським шляхом, так і сухоходом після переправи через Гібралтар. Крім того, торгівельні зв'язки Карфагену з іншими країнами не були розірвані. Все це ретельно приховувалося від римлян.

Відновлення економічної могутності держави призвело до посилення реваншистських настроїв майже всього суспільства, рупором прагнень якого у державній політиці став Ганнібал Барка, тому хибно приписувати йому роль одноосібного зачинателя війни з Римом, посилаючись на якусь суб'єктивну клятву, про яку ніхто окрім Ганнібала та його батька знати не міг. Крім того в суспільстві існувало й угруповання на чолі з Ганоном, яке було проти війни, однак загальна думка була набагато сильнішою, ніж вплив цієї партії.

Рим також розумів, що маховик уже запущений. Перемога в Першій Пунічній війні з часом призвела до бажання суспільства продовжити експансію, адже воно усвідомлювало вигоди від неї у тому разі, якщо вона була би вдала. Тому ще одним з наслідків Першої Пунічної війни можна вважати прагнення обох держав до наступної, потрібен був лише привід.

Розпочалась Друга Пунічна війна, яка призвела до значних втрат з обох сторін, як у живій силі так і в господарстві. У ході конфлікту з римлянами повторилося те саме, що відбувалося з карфагенянами після першої війни – сепаратизм союзників, які бачили, що римляни не є всесильними та отримують значні поразки. Перехід на сторону Ганнібала багатьох міст, зокрема Капуї та Сіракуз, дозволив великому полководцю поповнювати військові сили та продовольство і тим самим розтягувати тривалість війни та приносити римлянам більше шкоди, що також мало свою наслідки, як в соціальному так і в економічному плані. Згодом, коли римлянам вдалося повернути союзників під свій контроль, це не сприяло повному їх заспокоєнню, а навпаки призводило до нових повстань у майбутньому.

Саме у Ганнібала римляни навчились веденню повноцінної розвідки, якої у них не було, а це, в свою чергу, дозволило значно покращити можливості свого війська, розробити нові переможні тактики ведення бою і сприяло отриманню великої кількості перемог над іншими народами в майбутньому.

Після Другої Пунічної війни держави Східного Середземномор'я звернули увагу на значне посилення Риму та намагалися протидіяти йому, особливо це яскраво видно на прикладі Македонії та Селевкідів. До наслідків Другої Пунічної війни для Риму можна віднести також таємне та відкрите поширення іноземних релігійних культів – отримуючи значні поразки населення розчаровувалось у власному пантеоні та обрядах і намагалось заручитися підтримкою грецьких божеств, про що свідчать

посольства та звернення до Дельфійського оракула. Ми не можемо відкидати й поширення східних та варварських культів. Змішання культів в період Другої Пунічної війни, хоч і не значне, призвело до появи нових обрядів та релігійних традицій.

Після війни, з одного боку був прискорений процес варваризації Риму, а з іншого відбулося поширення римської культури за межі Італії. До Другої Пунічної війни Рим був ізольованим від зовнішньої експансії та не міг розпочати свою власну. Все змінилося саме тоді, коли Ганнібал перевів галлів та іберійців через Альпи, а брати Сципіони ввійшли в Іспанію – таким чином наслідком Другої Пунічної війни стала повноцінна взаємодія з цими народами, яка являла собою культурну дифузію при безпосередньому домінуванні римлян. Також заволодівши Іспанією, римляни заволоділи й стратегічними покладами металів, що значно покращило римську економіку та військову справу.

Друга Пунічна війна мала й більш глибокі наслідки. Опираючись на працю Арнольда Тойнбі «Спадок Ганнібала», французький історик Лансель Серж зазначає, що саме вторгнення Ганнібала в Італію призвело до «столітньої революції», початок якої ознаменували реформи Тиберія Гракха в 133 році до н.е., яка закінчилась встановленням принципату, названим відстроченим реваншем Ганнібала. Хоча Серж вказує на можливе перебільшення з боку Тойнбі, він не заперечує факту того, що Друга Пунічна війна викликала значні «мутації» в Римській державі, зокрема, вони зачепили військо. [1, с. 78]

До Другої Пунічної війни армія комплектувалася виключно з громадян Риму, при чому тих, які мали майно, однак через нестачу військової сили після 216 року до н.е. в армію почали набирати рабів, які були викуплені за рахунок казни, а також вбивць та злодіїв, незважаючи на те, що це був виняток, який стосувався лише Другої Пунічної війни, значення цієї трансформації у війську не зменшується. Крім того кардинально змінився підхід до командування військами. Консули Семпроній Лонг, Гай Фламіній, Гай Тарренцій Варрон отримали поразки через відсутність терпіння і бажання покрити себе славою. Рим швидко усвідомив допущені помилки і забезпечив єдність командування армією і наступність проведеної стратегії. Для досягнення цієї мети вищі воєначальники обиралися консулами декілька разів підряд, або ставали проконсулами чи пропреторами не втрачаючи зв'язок із військом, яскравим прикладом є діяльність Фабія Максима, Клавдія Марцелла, братів Сципіонів та Публія Корнелія Сципіона Африканського. Можна побачити, що це вело до військових успіхів, однак, як зазначає Лансель Серж, суперечило принципу змінності влади і призводило до зародження «монархічних» ідей.

Також прослідковується зародження націоналістичних тенденцій. У 185 році до н.е. невідомим майстром театру був написаний пролог до п'єси Плавта «Казіна», де область Апулії була названа «нашою землею» і протиставлена Карфагену та Греції. Це був один з перших прикладів появи римського націоналізму, який загартувався за 15 років боротьби з Карфагеном, особливо в районі Апулії, яка стала основним театром бойових дій.

Перемога над Ганнібалом, Сіракузами, Таррентом сприяла витісненню грецької мови з дипломатії, торгівлі, літератури та заміни її латиною, яка тоді була лише одним з місцевих діалектів. Завдяки цій війні римляни зберегли свій, завойований у III ст. н.е. статус морської держави і значно поширили свій вплив й на Північну Африку, заручившись підтримкою нумідійського царя Масинісси та його династії.

Наслідком війни для Карфагену стала втрата усіх раніше підкорених територій, а відповідно і шляхів збагачення, також він був обтяжений контрибуцією. Найбільшим ударом для Карфагену, як для морської держави, стала втрата флоту. Звісно його можна було відновити, однак виплата контрибуції та втрата торгових шляхів розтягували цей процес на десятиліття. Держава втратила вплив не лише в Середземному морі, а й в самій Африці, де її почало витіснити Нумідійське царство. Єдиним позитивним наслідком для Карфагену було те, що Ганнібал воював руками іберійців та галлів, тому самі карфагеняни несли порівняно невеликі втрати. Також Ганнібал зміг ліквідувати корупцію, традиція якої складалася сторіччями. Все це дозволило місту збільшити приріст населення і в свою чергу поступово відновлювати економіку.

Наслідком Третьої Пунічної війни стало остаточне знищення Карфагену, його населення та культури в 146 році до н.е. Римляни пам'ятали попередні кровопролитні війни з пунійцями, тому бажання зруйнувати державу останніх міцно вкорінилося в римській державній ідеї, з упевненістю можна сказати, що діяльність Ганнібала в Сирії не призвела до прискорення реалізації цієї ідеї. Можна впевнено сказати, що Марк Порцій Катон, який виголошував фразу «Карфаген повинен бути зруйнованим», був неодноосібним провокатором, а так само, як і колись Ганнібал – рупором римського суспільства на політичній сцені.

Римляни утворили нову провінцію Африку та призначили туди намісника. Міста та поселення, які під час війни перейшли на бік Риму зберегли свої землі та отримали статус союзників. Це були міста Уттіка, Малий Лептіс, Гадрумет, Ахулла, Тапс, Узаліс, Тевдаліс. Вони не сплачували податків і мали єдиний обов'язок допомагати римлянам під час війн. Інші міста перетворилися на залежні, вони платили податки і втратили земельну власність.

В Африці утворився значний земельний фонд який давав можливість здавати його багатим громадянам. Не дивлячись на протидію сенату у 123 році до н.е. Гаєм Гракхом на місці Карфагену була заснована колонія Юнонія. Аппіан пише: «Вивести колонію в Африку було поставлено через плодючість земель. Засновниками колонії були Гай Гракх та Фульвій Флакк. Вони обрали те місце, де колись стояв Карфаген, незважаючи на те, що Сципіон, вимовив закляття при його зруйнуванні». [2, с. 322]

Отже, враховуючи наслідки усіх трьох війн можна з упевненістю сказати, що римська експансія призвела до геополітичної інтеграції Середземномор'я та зв'язала в єдину політичну та економічну систему народи, які раніше не мали регулярних контактів. [3, с. 91-92]

Як зазначає Ревяко К.А., праця рабів, які були завезені в Італію використовувались для обробки земель. Раби створювали матеріальні блага і передумови для розвитку рабовласницьких господарств. У II ст. до

н.е. активно йшов процес концентрації земельної власності, що призвело до утворення латифундій. Італія перетворилася на країну з розвиненим рабовласницьким господарством та землеробством, пов'язаним з ринком. Пунійські війни призвели до колонізації всієї Італії, особливо півночі.

Контроль над величезною кількістю ресурсів та торговими шляхами стимулював економічне життя Риму. З Італії вивозились вино, оливкова олія, метали, кераміка. З'явилися спекулянти, які збагачувались за рахунок торгівлі, скуповували землі. Рим більше не був аграрною країною, якою управляли аристократи, повсюди з'явилися лихварі, торговці, латифундисти, власники величезних майстерень, які впливали на політику, зростали міста та міське населення все це розглядається, як становлення протокапіталізму. [4, с. 248-250]

Однак, якщо розглянути дані наслідки з боку теорії пасіонарності Льва Гумільова, то російський письменник Александр Волков вважає, що «пасіонарії не підраховують вигоди, вони добиваються перемог. Коли перемагає дріб'язковий розрахунок, країна стає приреченою – вона стає легкою здобиччю рішучих сусідів. Зникнуть сили, які єднають країну. Її народ перетвориться на скупчення розрізнених атомів. Він розчиниться в чужорідному вихорі». [5] Тому цілком можливо, що наслідком саме пунічних війн, стали процеси, які запустили повільний розпад держави та римської цивілізації. Можна використати припущення Миколи Данилевського, Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі про те, що цивілізації проходять стадії народження, розквіту, занепаду та загибелі, де становлення Римської республіки та епоху Пунічних воєн можна віднести до народження, розквітом можна назвати епоху після Пунічних воєн, наслідки яких повільно призвели до занепаду та загибелі цивілізації. [6, с. 172-175] Незважаючи на загальність та суб'єктивність такого припущення та залізної критики концепцій вищезгаданих філософів, пунічні війни варто розглядати не лише, як військовий конфлікт, а як подію, яка відіграла величезне значення в історії всього античного світу.

Отже, Карфаген та його народ був знищений у 146 році до н.е. Разом з містом загинула і його культура, однак спогади про нього залишаються й по-сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Тойнби А. Исследование истории: Цивилизации во времени и пространстве / А.Тойнби, пер. К.Я. Кожурина. – М.: Аст, 2009. – 863 с.
2. Аппиан Александрийский Римская История / Аппиан; Отв. ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1998. – 726 с.
3. Кухтин М.М. Геополитика третьей пунической войны (149 – 146 гг. до н.э) / М.М. Кухтин // Журнал исторических, политологических и международных исследований, ДонНУ, 2016 . - № 2 (58) . – С. 88 – 92.
4. Ревяко К.А. Пунические войны /К.А. Ревяко.– Минск: Университетское, 1988. – 272 с.
5. Волков А. Карфаген. «Белая» империя «чёрной» Африки [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.wikireading.ru/170432>
6. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Л: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 227 с.